ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ТА ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

FORMATION OF CIVIC COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH EXCURSION AND PROJECT-BASED ACTIVITIES: A THEORETICAL ASPECT

УДК 373.3.017.4:37.035.6
DOI https://doi.org/10.32782/ip/99.41
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Вишнівська Н.В.,
orcid.org/0000-0001-7509-2841
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри початкової освіти
Київського столичного університет
імені Бориса Грінченка

Кириленко К.В.,
orcid.org/0009-0001-0491-8009
студентка ІІ курсу магістратури
факультету педагогічної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
асистент вчителя
Коростенського міського ліцею № 6
(Житомирська область)

Ревінцова І.В.,
orcid.org/0009-0001-4663-766X
студент ІІ курсу магістратури
факультету педагогічної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

У напрямі реалізації Концепції Нової української школи формування громадянської компетентності учнів початкової школи набуває статусу пріоритетного освітнього завдання, що вимагає переходу від декларативного засвоєння суспільних знань до набуття дитиною практико-орієнтованого досвіду громадянської участі. Недостатня теоретична розробленість механізмів системної інтеграції екскурсійної та проєктної діяльності як цілісного засобу розвитку громадянських якостей молодших школярів зумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів засобами інтегрованої екскурсійної та проєктної діяльності. У процесі дослідно-аналітичної діяльності застосовано комплекс теоретичних методів: аналіз, синтез та узагальнення науково-методичної літератури з проблем компетентнісного підходу та громадянського виховання; системний та порівняльний аналіз педагогічних явищ; педагогічне моделювання; класифікація та структурно-логічний аналіз категоріального апарату дослідження.

У динаміці теоретичного дослідження уточнено структурно-компонентну модель громадянської компетентності молодшого школяра, що охоплює когнітивно-смисловий, ціннісно-емоційний та діяльнісно-практичний складники. Визначено три моделі інтеграції екскурсійної та проєктної діяльності: проблемно-пошукову, дослідницьку та діяльнісно-комунікативну, які забезпечують перехід від споглядання до практичної громадянської дії. Обґрунтовано чотири організаційно-педагогічні умови ефективної реалізації зазначеного процесу: змістова інтеграція в освітні модулі НУШ; фасилітація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, за якої педагог виступає тьютором і модератором громадянських ініціатив дітей; розбудова партнерської мережі з інституціями громади; забезпечення рефлексивної складової освітнього процесу, що уможливлює інтеріоризацію зовнішнього соціального досвіду у стійкі особистісні ціннісні настановлення.

Системне поєднання екскурсійної та проєктної діяльності за визначених організаційно-педагогічних умов трансформує епізодичні виховні заходи у цілісну педагогічну систему становлення компетентного, соціально активного громадянина. Синергетичний ефект інтеграції двох видів діяльності забезпечує переведення абстрактних громадянських понять у площину особистісно значущого практичного досвіду.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною верифікацією обґрунтованих організаційно-педагогічних умов та розробленням діагностичного інструментарію оцінювання рівнів сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи.

Ключові слова: *громадянська компетентність, громадянське виховання, екскурсійна діяльність, компетентнісний підхід, Нова українська школа, організаційно-педагогічні умови, проєктна діяльність, учні початкової школи.*

Within the framework of implementing the New Ukrainian School concept, the formation of civic competence among primary school students has become a priority educational objective, necessitating a shift from the declarative acquisition of social knowledge to the child's engagement in practice-oriented experiences of civic participation. The insufficient theoretical elaboration of mechanisms for systematically integrating excursion and project-based activities as a cohesive means of developing civic qualities in pupils aged 8–10 underscores the relevance of this study.

The purpose of the research is to theoretically substantiate the organisational and pedagogical conditions for fostering civic competence in third– and fourth-grade students through integrated excursion and project-based activities. A comprehensive set of theoretical methods was employed throughout the research and analytical process, including the analysis, synthesis, and generalisation of scientific and methodological literature; systemic and comparative analysis; pedagogical modelling; as well as the classification and structural-logical analysis of the study's categorical framework.

In the course of the theoretical investigation, the structural-componental model of primary school students' civic competence was refined, encompassing cognitive-semantic, value-emotional, and activity-practical components. Three integration models of excursion and project-based activities were identified: problem-search, research-oriented, and activity-communicative. Four organisational and pedagogical conditions were substantiated: 1) content integration into the thematic educational modules of the New Ukrainian School; 2) facilitation of subject-to-subject interaction, positioning the teacher as a tutor and moderator of civic initiatives; 3) development of a partnership network with community institutions, including museums, libraries, and local self-governance bodies; 4) provision of a reflective component throughout the educational process to enable the interiorisation of external social experience into stable personal value orientations. The systematic combination of excursion and project-based activities under the defined organisational and pedagogical conditions transforms episodic educational events into a coherent pedagogical system for cultivating competent, socially active citizens. The synergy between the two activity types ensures the transition from abstract civic concepts to meaningful, personally significant experience. Prospects for further research are associated with the experimental verification of the substantiated organisational and pedagogical conditions and the development of diagnostic instruments for assessing levels of civic competence formation.

Key words: *civic competence, civic education, competence-based approach, excursion activities, New Ukrainian School, organizational and pedagogical conditions, primary school students, project-based activities.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації українського суспільства особливого значення набуває проблема формування громадянина, здатного усвідомлювати власну роль у соціальному середовищі, відповідально ставитися до суспільних процесів, виявляти активну життєву позицію та діяти відповідно до демократичних цінностей. Саме тому громадянська компетентність визначається одним із важливих результатів сучасної освіти, оскільки вона забезпечує не лише засвоєння знань про суспільство й державу, а й формування ціннісних орієнтацій, навичок взаємодії, відповідальності та готовності до участі в житті громади.

Особливе місце у цьому процесі посідає початкова школа, адже саме на етапі молодшого шкільного віку закладаються основи світогляду дитини, її ставлення до людей, культурної спадщини, соціального оточення та власної приналежності до певної спільноти. Відповідно до положень Концепції Нової української школи (НУШ), освітній процес має бути спрямований не лише на формування предметних знань, а й на розвиток домінуючих компетентностей, серед яких важливе місце займає громадянська компетентність. Це актуалізує пошук ефективних педагогічних засобів, які забезпечують активне залучення учнів до пізнання соціального та культурного простору.

Одним із перспективних напрямів реалізації цього завдання є використання екскурсійної та проєктної діяльності в освітньому процесі початкової школи. Екскурсійна діяльність створює умови для безпосереднього ознайомлення учнів із природним, історичним, культурним і соціальним середовищем, сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до рідного краю, розвитку спостережливості та усвідомлення власної причетності до суспільного життя. Водночас проєктна діяльність забезпечує активну позицію учня, формує здатність до самостійного пошуку інформації, співпраці, прийняття рішень та практичного застосування набутих знань для розв'язання соціально значущих завдань.

Незважаючи на значний потенціал зазначених засобів, у практиці початкової освіти їх використання для цілеспрямованого формування громадянської компетентності учнів потребує подальшого теоретичного осмислення та педагогічного обґрунтування. Наявна проблема полягає у необхідності визначення таких організаційно-педагогічних умов, які забезпечать системне поєднання екскурсійної та проєктної діяльності з метою розвитку громадянських якостей молодших школярів.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою теоретичного обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами екскурсійної та проєктної діяльності, що відповідає сучасним тенденціям розвитку компетентнісної освіти та завданням НУШ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування громадянської компетентності особистості є одним із актуальних напрямів сучасних педагогічних досліджень, що зумовлено зміною пріоритетів освіти від передачі сукупності знань до розвитку здатності особистості ефективно діяти в соціальному середовищі. У науковому дискурсі громадянська компетентність розглядається як інтегративне утворення, яке поєднує знання про суспільство і державу, систему цінностей, мотиваційну готовність до соціальної взаємодії та практичний досвід громадянської поведінки (C. Van der Vleuten [1], B. Hoskins, M. Saisana, C. Villalba [2], А. Левчук [3]).

Теоретичні засади компетентнісного підходу в освіті досліджували українські та зарубіжні науковці, зокрема: І. Бех [4, с. 35], Н. Бібік [5, с. 47–49], О. Пометун [6, с. 5; 7, с. 72–74], О. Савченко [8, с. 186]. У працях зазначених учених акцентується увага на необхідності створення такого освітнього середовища, у якому учень виступає не пасивним об'єктом навчання, а активним учасником процесу пізнання, взаємодії та соціального становлення. Саме такий підхід є методологічним підґрунтям формування громадянської компетентності в умовах НУШ.

Окремі аспекти формування громадянської компетентності учнів початкової школи розглянуто у дослідженнях: О. Висоцької, Л. Швидун [9], О. Начинової, Ю. Шпаляренко [10] та інших науковців. Дослідники акцентують увагу на структурі громадянської компетентності молодших школярів, визначаючи її основними компонентами когнітивний, ціннісно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий складники. У наукових працях наголошується, що формування громадянських якостей у дітей молодшого шкільного віку має здійснюватися через практичну діяльність, залучення до соціальної взаємодії та створення умов для особистісного осмислення суспільних цінностей.

Значна увага в педагогічній теорії приділяється проблемі використання активних освітніх технологій, зокрема проєктної діяльності, як засобу розвитку компетентностей учнів. У дослідженнях, присвячених проєктному навчанню: Л. Паніної, А. Новоселецького [11], L. Zhang, Y. Ma [12], O. Akirav [13], зазначається, що його потенціал полягає у формуванні самостійності, відповідальності, умінь співпрацювати, аналізувати соціальні проблеми та знаходити шляхи їх практичного вирішення. Проєктна діяльність сприяє переходу від засвоєння готової інформації до набуття учнями власного досвіду діяльності, що є важливою передумовою становлення громадянської позиції.

Питання використання екскурсійної діяльності в освітньому процесі початкової школи

досліджувалися у розрізах краєзнавчого, культурологічного та виховного напрямів. Науковці: Н. Грицай, Р. Сойчук [14], Г. Щука, Т. Сокол, Л. Гергей [15], розглядають екскурсію як педагогічний засіб, який забезпечує безпосереднє сприйняття учнями об'єктів навколишнього світу, формує емоційно-ціннісне ставлення до історії, культури та традицій рідного краю. Особливого значення екскурсійна діяльність набуває у процесі громадянського виховання, оскільки сприяє усвідомленню учнями власної належності до громади, регіону та держави.

У сучасних дослідженнях: Ю. Петриці [16], Т. Ремех, Г. Сєрової [17], також простежується тенденція до розгляду освітнього середовища як простору формування громадянської активності учнів. Науковці підкреслюють, що ефективність громадянського виховання залежить не лише від змісту навчальних предметів, а й від організації різноманітних видів діяльності, у яких дитина отримує можливість застосувати набуті знання у реальних життєвих ситуаціях. Саме тому поєднання екскурсійної та проєктної діяльності розглядається як перспективний напрям розвитку громадянської компетентності молодших школярів.

Водночас аналіз наукових джерел: О. Кислої, В. Коваль [18], О. Матвієнко, Н. Силенко [19], свідчить, що попри значну кількість досліджень із проблем громадянської освіти та компетентнісного підходу, недостатньо розробленими залишаються питання визначення організаційно-педагогічних умов цілеспрямованого формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами екскурсійної та проєктної діяльності. Зокрема, потребують подальшого теоретичного обґрунтування механізми інтеграції цих форм роботи в освітній процес учнів 3–4 класів, визначення їх педагогічних можливостей та умов ефективної реалізації.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність пошуку науково обґрунтованих підходів до формування громадянської компетентності молодших школярів, що зумовлює необхідність розроблення організаційно-педагогічних умов використання екскурсійної та проєктної діяльності як дієвих засобів громадянського становлення особистості учня початкової школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичних джерел засвідчує значний інтерес дослідників до визначення сутності, структури та педагогічних умов розвитку громадянської компетентності учнів початкової школи. Науковцями обґрунтовано роль компетентнісного підходу у становленні особистості молодшого школяра, визначено значення громадянського виховання як складника загального розвитку дитини, досліджено можливості навчальних предметів та інтегрованих курсів НУШ у формуванні громадянських якостей учнів.

Водночас проведений аналіз дає підстави стверджувати, що проблема формування громадянської компетентності засобами практико-орієнтованої діяльності залишається недостатньо розробленою. Більшість досліджень зосереджена переважно на змістовому наповненні навчальних дисциплін, методиці громадянського виховання або використанні окремих освітніх технологій. Натомість недостатньо уваги приділено системному поєднанню екскурсійної та проєктної діяльності, які створюють можливості для безпосереднього залучення учнів до пізнання соціального середовища та набуття власного досвіду громадянської поведінки.

Особливої уваги потребує питання визначення організаційно-педагогічних умов, за яких екскурсійна та проєктна діяльність виступають не додатковими формами освітньої роботи, а цілісним засобом формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів. Недостатньо дослідженими залишаються механізми педагогічного забезпечення такої діяльності, критерії її ефективності, особливості інтеграції із змістом початкової освіти та можливості використання потенціалу місцевого соціокультурного середовища.

Актуальність подальшого дослідження зумовлена необхідністю переходу від епізодичного використання екскурсій і проєктів до їх цілеспрямованого педагогічного застосування у процесі громадянського становлення молодших школярів. Саме через активну взаємодію з об'єктами культурної спадщини, громадою, соціальним оточенням та виконання суспільно значущих проєктних завдань учні отримують можливість не лише засвоювати інформацію про громадянські цінності, а й практично реалізовувати їх у власній діяльності.

Таким чином, невирішеною частиною загальної проблеми є теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами екскурсійної та проєктної діяльності. Розв'язання цього питання сприятиме удосконаленню освітнього процесу початкової школи та забезпеченню ефективної реалізації компетентнісного підходу в умовах НУШ.

Мета статті. Головною метою дослідження є розроблення організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів початкової школи на основі використання засобів екскурсійної та проєктної діяльності (на прикладі учнів 3–4 класів).

Для досягнення мети дослідження та розв'язання поставлених перед членами науково-дослідної групи завдань використано комплекс теоретичних методів, що забезпечили системне

вивчення проблеми формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами екскурсійної та проєктної діяльності, а саме:

метод аналізу, синтезу та узагальнення науково-методичної літератури (застосовано для вивчення сучасних підходів до визначення сутності громадянської компетентності, її структурних компонентів, а також для розкриття теоретичних засад громадянського виховання учнів початкової школи);

– метод системного аналізу (використано з метою розгляду процесу формування громадянської компетентності як цілісної педагогічної системи, що охоплює мету, зміст, форми, методи, засоби та педагогічні умови організації освітньої діяльності молодших школярів);

– метод порівняльного аналізу (дав змогу зіставити наукові підходи до використання різних форм і технологій освітньої діяльності, визначити особливості екскурсійної та проєктної діяльності як засобів розвитку громадянських якостей учнів початкової школи);

– метод педагогічного моделювання (використано для теоретичного обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів засобами екскурсійної та проєктної діяльності, визначення взаємозв'язків між структурними компонентами досліджуваного процесу);

– метод класифікації та структурно-логічного аналізу (застосовано для систематизації основних понять дослідження, уточнення змісту категорій «громадянська компетентність», «екскурсійна діяльність», «проєктна діяльність», а також визначення їх ролі у процесі громадянського становлення молодших школярів);

– метод теоретичного узагальнення використано для формулювання висновків щодо педагогічного потенціалу екскурсійної та проєктної діяльності, а також визначення перспектив їх цілеспрямованого використання у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуалізація процесу формування громадянської компетентності учнів початкової школи в умовах Нової української школи (НУШ) вимагає переосмислення традиційних підходів до громадянського виховання. Якщо в класичній педагогіці акцент робився на трансляції декларативних знань про державу, символи та історичні постаті, то сучасний компетентнісний підхід зміщує фокус на формування здатності особистості до соціальної дії, критичного мислення та усвідомленої участі в житті громади.

Громадянська компетентність учнів 3–4 класів (віковий діапазон 8–10 років) розглядається нами як складна, динамічна інтегративна якість, що формується на перетині когнітивної, аксіологічної (ціннісної) та діяльнісної сфер. Саме в цьому віці, згідно з віковою психологією, відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, розширюється соціальний простір дитини (від родини та класу до мікрорайону, міста, країни), формується здатність до децентралізації (розуміння позиції іншого) та закладаються основи правової й моральної свідомості.

Для чіткого розуміння механізмів впливу екскурсійної та проєктної діяльності на цей процес, нами розроблено структурно-функціональну модель громадянської компетентності молодшого школяра (табл. 1).

Аналізуючи педагогічний потенціал екскурсійної діяльності крізь призму зазначених компонентів, стверджуємо, що вона виступає потужним каталізатором ціннісно-емоційного та когнітивного розвитку. Екскурсія в сучасному розумінні НУШ – це не пасивне споглядання об'єктів, а інтерактивне дослідження соціокультурного простору (музеїв, меморіалів, підприємств, органів місцевого самоврядування, природних парків).

Безпосередній контакт із матеріальною та духовною спадщиною рідного краю забезпечує ефект «присутності», який неможливо відтворити засобами підручника. Учень усвідомлює себе частиною певного простору, що є базисом для формування локальної, а згодом і національної ідентичності.

Проєктна діяльність, своєю чергою, є інструментом актуалізації діяльнісно-практичного компонента. Вона трансформує набуті під час екскурсій знання та емоції у практичну дію. Соціально орієнтовані проєкти (наприклад, «Створення безпечного маршруту до школи», «Інтерактивна мапа історичних місць нашого мікрорайону», «Допомога місцевому притулку для тварин») моделюють реальні громадянські процеси. Дитина вчиться виявляти проблему, досліджувати її причини, планувати ресурси, домовлятися з однолітками та дорослими, презентувати результати. Це є симуляцією демократичного суспільства в мініатюрі, де учень виступає суб'єктом змін, а не об'єктом виховного впливу.

Найвищий педагогічний ефект досягається за умови синергетичного поєднання цих двох видів діяльності. Інтеграція екскурсійної та проєктної діяльності утворює безперервний цикл громадянського навчання: від споглядання та емоційного відгуку (екскурсія) до усвідомлення проблеми та пошуку шляхів її вирішення (проєкт). Нами виокремлено три основні моделі такої інтеграції, які доцільно застосовувати в освітньому процесі 3–4 класів (табл. 2).

Незважаючи на очевидний потенціал описаних моделей, їх стихійне застосування не гарантує формування стійкої громадянської компетентності. Необхідним є створення спеціальних

організаційно-педагогічних умов, які перетворять епізодичні заходи на цілісну педагогічну систему.

Під організаційно-педагогічними умовами ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних обставин, заходів та факторів освітнього середовища, які цілеспрямовано впливають на процес становлення громадянських якостей особистості та забезпечують ефективність інтеграції екскурсійної і проєктної діяльності. На основі проведеного теоретичного аналізу нами розроблені організаційно-педагогічні умови формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів (на основі використання засобів екскурсійної та проєктної діяльності, табл. 3).

Реалізація першої умови (змістової інтеграції) базується на аксіологічному та діяльнісному підходах. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, громадянська компетентність є наскрізною. Це означає, що під час вивчення теми «Моя громада» в курсі «Я досліджую світ» екскурсія до місцевої ради чи пожежної частини стає не розвагою, а обов'язковим етапом збору емпіричних даних для подальшого створення проєкту «Як покращити наш мікрорайон».

Друга умова (фасилітація) є пріоритетною і важливою з огляду на психологічні особливості молодших школярів, які схильні до наслідування авторитетного дорослого. Якщо вчитель демонструє байдужість до проблем громади, жодні екскурсії не сформують у дитини активної позиції. Педагог має створювати «ситуації успіху» та «ситуації морального вибору», спонукати дітей до дискусій щодо толерантності, екологічної етики, історичної правди.

Третя умова (партнерство з громадою) забезпечує автентичність освітнього процесу. Дитина

Таблиця 1

Структурно-компонентна модель громадянської компетентності учнів 3–4 класів

Компонент	Змістовне наповнення (сутність)	Індикатори та маркери прояву в учнів 3–4 класів
Когнітивно-смисловий.	Сукупність уявлень про соціальний устрій, громаду, державу, права та обов'язки, національну та локальну ідентичність, історико-культурну спадщину.	Здатність назвати та пояснити значення державних символів; розуміння понять «громада», «бюджет», «вибори» (на елементарному рівні); знання історії рідного краю; обізнаність із правилами безпечної та етичної поведінки в публічних просторах.
Ціннісно-емоційний.	Інтеріоризовані суспільні цінності (демократія, справедливість, толерантність, патріотизм), емпатія, емоційна прив'язаність до малої батьківщини, почуття громадянської гідності.	Прояв емпатії до представників інших культур чи вразливих верств населення; емоційний відгук на події в країні; гордість за досягнення громадя (громадянок) України; нетерпимість до проявів несправедливості, булінгу, вандалізму, сепаратизму.
Діяльнісно-практичний.	Досвід реальної громадянської участі, уміння взаємодіяти в команді, вирішувати локальні соціальні проблеми, брати відповідальність за спільний простір.	Участь у шкільному самоврядуванні; ініціювання або участь у волонтерських, екологічних акціях; здатність аргументувати власну позицію під час дискусій; бережливе ставлення до громадського майна та природи.

Авторська розробка.

Таблиця 2

Типологія моделей інтеграції екскурсійної та проєктної діяльності у громадянському вихованні

Назва моделі	Алгоритм реалізації	Приклад застосування (тематика НУШ)	Очікуваний громадянський ефект
Екскурсія як тригер проєкту (проблемно-пошукова).	Екскурсія – виявлення соціальної/екологічної проблеми – розробка та реалізація проєкту щодо її усунення.	Екскурсія до місцевого парку. Діти фіксують проблему сміття або зруйнованих лавок. Створення проєкту «Еко-патруль громади» або «Парк нашими руками».	Формування відповідальності за спільний простір, розуміння ролі кожного члена громади у підтримці порядку.
Проєкт як підготовка до екскурсії (дослідницька).	Визначення теми – збір інформації, створення продукту -екскурсія як місце апробації або презентації продукту.	Проєкт «Герої мого міста». Діти досліджують біографії видатних земляків, створюють QR-коди з інформацією. Екскурсія містом для встановлення/демонстрації цих кодів.	Поглиблення історичної пам'яті, усвідомлення важливості поколінь, розвиток локального патріотизму.
Екскурсія-продукт (Діяльнісно-комунікативна)	Дослідження об'єкта – розробка авторського екскурсійного маршруту – проведення екскурсії для цільової аудиторії.	Проєкт «Я – гід громади». Учні 4-го класу розробляють маршрут історичним центром і проводять екскурсію для учнів 1-2 класів або батьків.	Розвиток лідерських якостей, комунікативної компетентності, публічності, гордості за свій край.

Авторська розробка.

Таблиця 3

Організаційно-педагогічні умови формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів (на основі використання засобів екскурсійної та проєктної діяльності

Організаційно-педагогічна умова	Сутність та змістове наповнення	Інструментарій реалізації в умовах НУШ (3–4 класи)
Змістова інтеграція в тематичні освітні модулі НУШ.	Відмова від розгляду екскурсій та проєктів як виключно позаурочної роботи. Їх органічне впровадження у зміст інтегрованих курсів («Я досліджую світ», «Громадянська та історична освітня галузь»).	Використання механізму «тематичних тижнів» або «днів довкілля»; розробка наскрізних ліній громадянської освіти, де екскурсія є практичним заняттям, а проєкт – підсумковою формою оцінювання.
Фасилітація суб'єкт-суб'єктної взаємодії.	Зміна ролі вчителя з «транслятора» на «тьютора» та «модератора». Створення умов для самовизначення учнів, підтримка їхніх ініціатив щодо вибору об'єктів дослідження та тем проєктів.	Застосування технологій критичного мислення, мозкових штурмів, методу «Прес» під час обговорення соціальних дилем; делегування учням права обирати ролі в проєктних групах (дослідник, дизайнер, комунікатор).
Розбудова партнерства з інституціями громади.	Вихід за межі шкільного кабінету через залучення ресурсів місцевого соціокультурного середовища. Формування мережі соціальних партнерів школи.	Укладання меморандумів про співпрацю з краєзнавчими музеями, бібліотеками, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування; запрошення експертів-практиків (депутатів, волонтерів, екологів) на захист учнівських проєктів.
Забезпечення глибокої рефлексії та оцінювання.	Перехід від об'єктивно-зовнішньої предметно-практичної активності до суб'єктивно-внутрішньої смислоутворюючої рефлексії. Грома-дянська компетентність не формується без осмислення етичного та соціального аспектів діяльності.	Ведення «Щоденників громадянських відкриттів», створення портфоліо проєктів; проведення рефлексивних кіл (Circle Time) після екскурсій; використання методик формувального оцінювання, де оцінюється не лише продукт, а й внесок кожного в спільну справу.

Авторська розробка.

має бачити, що її проєкт має реальну цінність для дорослих. Наприклад, якщо учнівський проєкт «Алея пам'яті» або «Годівнички для парку» отримує підтримку від місцевої влади чи громадської організації, це колосально підвищує рівень громадянської самоефективності школярів – віри в те, що вони здатні змінювати світ навколо себе.

Четверта умова (рефлексія) виступає механізмом інтеріоризації цінностей. Без аналізу того, чому певна історична подія є важливою, або як наші дії вплинули на екологію парку, діяльність залишиться на рівні механічної дії. Рефлексивні практики дозволяють учням 3–4 класів вербалізувати свої почуття, сформувати власне ставлення до подій та явищ, що є сутнісною ознакою сформованості громадянської позиції.

Таким чином, теоретичне обґрунтування зазначених умов доводить, що екскурсійна та проєктна діяльність, за умови їхньої системної інтеграції та педагогічної підтримки, здатні трансформувати абстрактні поняття «держава», «громада», «демократія» у зрозумілий, емоційно забарвлений та практично значущий досвід для учня початкової школи. Це створює міцний фундамент для подальшого громадянського становлення особистості в основній та старшій школі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене теоретичне дослідження дало змогу комплексно розглянути проблему формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами екскурсійної та проєктної діяльності у напрямі реалізації Концепції Нової української школи. Встановлено, що перехід від декларативно-інформативної моделі громадянського виховання до компетентнісної парадигми вимагає переосмислення ролі практико-орієнтованих форм освітньої діяльності, які здатні трансформувати абстрактні суспільні цінності у особистісно значущий досвід дитини.

Доведено, що громадянська компетентність молодшого школяра є інтегративною особистісною якістю, яка виявляється у єдності когнітивно-смислового (знання про суспільство, громаду, державу), ціннісно-емоційного (патріотизм, емпатія, толерантність) та діяльнісно-практичного (досвід соціальної участі, відповідальність, співпраця) компонентів. Саме поєднання цих трьох складників визначає здатність учня 3–4 класів до усвідомленої громадянської дії в локальному та національному вимірах.

Обґрунтовано педагогічний потенціал екскурсійної діяльності як засобу емоційно-чуттєвого занурення учнів у соціокультурний простір рідного краю, що забезпечує формування локальної ідентичності як фундаменту національної самосвідомості. Водночас доведено, що проєктна діяльність виступає механізмом актуалізації набутих знань і цінностей у практичній площині, моделюючи реальні демократичні процеси в умовах класної спільноти. Синергетичний ефект досягається за умови системної інтеграції цих двох форм роботи, коли екскурсія стає тригером для соціального проєкту або місцем апробації учнівського продукту,

а проєкт, своєю чергою, наповнює екскурсію діяльнісним сенсом.

Результатом теоретичного моделювання стало визначення та обґрунтування чотирьох організаційно-педагогічних умов формування громадянської компетентності учнів 3–4 класів: змістова інтеграція екскурсійної та проєктної діяльності у тематичні освітні модулі НУШ, зокрема в інтегрований курс «Я досліджую світ»; фасилітація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де педагог виступає тьютором і модератором громадянських ініціатив дітей; розбудова партнерської мережі з інституціями громади (музеями, бібліотеками, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями) для автентизації освітнього процесу; забезпечення глибокої рефлексії набутого соціального досвіду через діалогові та рефлексивні практики.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності визначених організаційно-педагогічних умов у реальній практиці початкової школи.

Автори засвідчують відсутність фінансових та нефінансових конфліктів інтересів, що могли б вплинути на об'єктивність дослідження. Робота виконана в ініціативному порядку без зовнішнього фінансування чи грантової підтримки. Засоби штучного інтелекту застосовано виключно для мовно-стилістичної верифікації тексту, наукова концепція, аналітичний апарат та висновки сформовані авторами самостійно.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Van der Vleuten C. P. M. Competency-based education is beneficial for professional development. Perspectives on Medical Education. 2015. Vol. 4. P. 323-325. DOI: https://doi.org/10.1007/s40037-015-0232-6

2. Civic Competence of Youth in Europe: Measuring Cross National Variation Through the Creation of a Composite Indicator / B. Hoskins et al. Social Indicators Research. 2015. № 123. P. 431-457. DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z

3. Левчук А. В. Громадянська компетентність здобувачів ЗЗСО як педагогічна проблема в умовах воєнного стану та суспільних викликів. Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2026. № 1. С. 184-189. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2026-1-24

4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

5. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / за ред. І. О. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 47-52.

6. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. Історія в школах України. 2007. № 6. С. 3-12.

7. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді української школи : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2024. 183 с.

8. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ, 2012. 504 с.

9. Висоцька О. Є., Швидун Л. Т. Можливості використання в початковій освіті філософських вправ та філософського діалогу. Інноваційна педагогіка. 2025. №83. С. 18-22. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/83.2.3

10. Начинова О. В., Шпаляренко Ю. А. Умови формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями. Інноваційна педагогіка. 2020. № 23. С. 148-152. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/23-2.30

11. Паніна Л. А., Новоселецький А. М. Проєктна діяльність як ефективний засіб навчання здобувачів освіти Нової української школи. Інноваційна педагогіка. 2023. № 64. С. 18-22. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.2.3

12. Zhang L., Ma Y. A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study. Frontiers in Psychology. 2023. Vol. 14. P. 1202728. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1202728

13. Akirav O. Active civic education using project-based learning and attitudes towards civic engagement. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. 2023. Vol. 17. P. 1-14. DOI: https://doi.org/10.14434/ijpbl.v17i1.32354

14. Грицай Н. Б., Сойчук Р. Л. Виховний потенціал природничих екскурсій та їх значення у формуванні гармонійно розвинутої особистості школяра. Інноваційна педагогіка. 2022. № 54. С. 157-160. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.1.34

15. Підготовка учителів географії до використання екскурсій в навчальному процесі / Г. П. Щука та ін. Інноваційна педагогіка. 2023. № 65. С. 82-87. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.1.17

16. Петрица Ю. І. Педагогічні умови формування творчих здібностей учнів початкової школи засобами проєктних технологій: проблема виокремлення та обґрунтування. Інноваційна педагогіка. 2025. № 80. С. 145-148. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/80.1.29

17. Ремех Т. О., Сєрова Г. В. Розвиток громадянської компетентності учнів в умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства. Інноваційна педагогіка. 2026. № 92. С. 39-43. DOI: https://doi.org/10.32782/ip/92.2.7

18. Кисла О. Ф., Коваль В. О. Підготовка майбутніх вчителів до формування громадянської відповідальності молодших школярів. Інноваційна педагогіка. 2020. № 24. С. 184-188. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-1.35

19. Матвієнко О. В., Силенко Н. І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. Інноваційна педагогіка. 2022. № 44. С. 175-180. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/1.36

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.09.2026